

5. TOKAT SEMPOZYUMU

14-15-16 Ekim 2022

B İ L D İ R İ L E R

CİLT II

EDİTÖR
COŞKUN YILMAZ

USKUDAR
BELEDİYESİ

5. TOKAT SEMPOZYUMU

YAYIN KURULU
MEHMET ÂKİF AYDIN
COŞKUN YILMAZ
ERHAN AFYONCU
MAHMUT AK
UĞUR DEMİR

FOTOĞRAF
TOKAT VALİLİĞİ
TOKAT BELEDİYESİ
HASAN ERDEM ARŞİVİ
MÜELLİFLER

TASARIM VE UYGULAMA
BÜLENT AVNAMAK
SMEY

BASKI ve CİLT
FC REKLAM
Aydıntepe Mahallesi Coşkun Sokak No: 24
Tuzla / İstanbul

ISBN: 978-975-7328-90-2 (Tk)
978-975-7328-92-6 (2. Cilt)
İstanbul, Ekim 2023

Kitabın telif hakları Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'ne aittir, tamamı veya bir kısmı izinsiz basılamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden iktibas yapılamaz.

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Taşlıçiftlik Yerleşkesi, 60250
MERKEZ/TOKAT
Tel: 0356 252 16 16 • Faks: 0356 252 16 25

Musa B. Şeyh Tâhir Tokâdî'nin Şehzade Orhan'a Sunduğu Mantıku'l-Gayb İsimli Eserinin İncelenmesi

DR. ÖĞR. ÜYESİ NAZIM ÇINAR
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Giriş

Musa b. Şeyh Tâhir Tokâdî, Tokat'ta doğmuştur. Kaynaklarda doğum tarihi, çocukluğunu nasıl geçirdiği ve nerede ilim öğrendiğine dair bilgi bulunmamaktadır. Tokâdî'nin yaşadığı dönem 15. yüzyılın son yarısı ile 16. yüzyılın ilk yarısına denk gelmektedir. Ayrıca Tokâdî, Kastamonu'da sancak beyliği yapan II. Bayezid'in (ö. 918/1512) oğlu Şehzade Mahmud'un (ö. 913/1507) mahdumu Şehzade Orhan döneminde hayatta olduğu bilinmektedir. Zira Tokâdî yazdığı eserleri Mantıku'l-Gayb ve Feyzü'l-Kudsiyye'yi Kastamonu'da sancak beyliği yapan Şehzade Orhan'a sunmuştur. Tokâdî'nin yaşadığı bu dönem Osmanlı Devleti'nin her alanda en ihtişamlı olduğu bir dönemdir. Zira, Fatih Sultan Mehmed (ö. 886/1481), İkinci Bayezid (ö. 918/1512), Yavuz Sultan Selim (ö. 926/1520) ve Kanûnî Sultan Süleyman (ö. 974/1566) gibi padişahlar bu dönemde hüküm sürmüştür. Her alanda ilerlemenin olduğu bu dönemlerde başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun birçok yerinde önemli mutasavvıf alimler yetişmiş, tekke ve zaviyeler açılmış, irşad faaliyetlerinde bulunulmuştur. Tokâdî de bu dönemde yetişen mutasavvıf alimlerden birisidir.¹

Tokâdî, Mantıku'l-Gayb isimli eserinde bağlı bulunduğu şeyhi ve tarikatı hakkında bilgiler vermiştir. Şeyhinin isminin; Şeyh Muhammed Kastamonî (ö.?) olduğunu,

---

¹ Müzekkir Kızılkaya, "Ümmî Şeyh Tahîrzâde ile Musa b. Tahîr Tokadî Üzerine Bir Değerlendirme ve Musa b. Tahîr Tokadî'nin Hayatı ve Eserleri", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20/20 (Aralık 2021), 177-178.

onun şeyhinin isminin de Bayrâmî-Şemsî tarikatını tesis eden Akşemseddin'in (ö.863/1459) oğlu Şeyh Fazlullah b. Akşemseddin olduğunu, Akşemseddin'in şeyhinin de Hacı Bayram-ı Velî (ö.833/1430) olduğunu belirtmiştir.² Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere Tokâdî; Bayrâmî-Şemsî tarikatına mensup bir mutasavvıf alimdir.

Tokâdî'nin şeyhi Muhammed Kastamonî'nin Kastamonu'da yaşaması ve yazdığı eserlerini takdim ettiği şehzade Orhan'ın da Kastamonu'da sancak beyliği yapması hasebiyle Kastamonu'yla sürekli irtibat halinde olmuştur.³ Tokâdî'nin yazıp Şehzade Orhan'a sunduğu; Mantıku'l-Gayb ve Feyzül-Kudsiyye isimli iki eseri vardır. Biz bu tebliğimizde Musa b. Şeyh Tahir Tokâdî'nin Şehzade Orhan'a sunduğu Mantıku'l-Gayb isimli eserini incelemeye çalışacağız.

Tokâdî'nin Arap alfabesiyle yazıp Şehzade Orhan'a sunduğu Mantıku'l-Gayb'ın birçok kütüphanede kayıtlı yazma nüshaları bulunmaktadır. Bazıları şunlardır: Süleymaniye Kütüphanesi'nde Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonunda 3046 arşiv numarası ile kayıtlı olan nüsha; Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde 2939/2 numarada kayıtlı 123 varaktan oluşan mecmuanın içine 84. varaktan itibaren başlayan nüsha; Kastamonu İl Halk Kütüphanesi'nde 3787/1 numarada kayıtlı nüsha, bu nüshayı Osman b. Mehmed 1205/1789) tarihinde istinsah etmiştir ve 1b-36b varakları arasında yer almaktadır. Ayrıca İstanbul Büyükşehir Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Türkçe yazmaları bölümünde de üç nüsha bulunmaktadır. İlk nüsha 847 numarada kayıtlı nüsha olup 63 varaktan oluşmaktadır; İkinci nüsha, 1025/1 numarada kayıtlı 1160/1747 tarihinde istinsah edilen nüsha; Üçüncüsü ise 1069 numarada kayıtlı 20 varaktan oluşan nüsha; Milli Kütüphane 'de 8489/3 numarada kayıtlı mecmuanın 45b-63b varakları arasında yer alan nüsha; yine Milli Kütüphane'de bir başka nüsha da 2581/3 numarada kayıtlı güzel bir nesih hattıyla yazılmış mecmuada bulunan nüshadır. Bu mecmuada başka risaleler de bulunmaktadır. Mecmua içerisinde yer alan risaleler de aynı kalemde çıkmıştır ve son risalenin istinsah tarihi 1179 olarak ketebe kaydında yer almaktadır. Müstensihî belli değildir. *Şerh-i Risâle-i Mantıku'l-Gayb* ismiyle mecmuanın 88b-117b varakları arasında yer almaktadır. Nerdeyse asıl metnin tekrar edilmesiyle fazla ayrıntıya girilmeden şerh yapılmış olan bu nüshanın kim tarafından şerh edildiği belli değildir.⁴ Çalışmamızda bu nüshayı esas alacağız.

2 Musa b. Şeyh Tâhir Tokâdî, *Mantıku'l-Gayb* (Manisa: İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 2939/2., ts.), vr. 1a, 54b-65b; Reşat Öngören, "Osmanlı Klasik Dönemi Tasavvuf Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5/30 (2017), 73.

3 Cevdet Yakupoğlu, "II. Bayezid'in Oğlu Şehzade Mahmud'un Hayatı Ve Faaliyetleri", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/12 (2010), 332.

4 Fatih Can, *Mantıku'l-Gayb: İnceleme-metin-dizin*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve

Mantuku'l-Gayb

Musa b. Şeyh Tâhir Tokâdî eserine; Celâl ve Cemâl seçkinlerinin gözbebeği, gerçeği bulmuş kimselerin Kabe'sinin imamı, peygamberlik tacının incisi, evliyanın gözünün nuru, bütün kulların ışığı, gibi ifadelerle Hz. Muhammed Mustafa'ya (sav) selamlar olsun diyerek giriş yapıyor. Daha sonra övücü ve belîğ ifadelerle selamlar ve dualar O'nun ehline ve ashabının üzerine olsun dedikten sonra; Hz. Peygamber'in (sav) "*Ashâbım yıldızlar gibidir. Hangisine tâbi olsanız hidayete erersiniz*"⁵ hadisine dikkat çekiyor.

Tokâdî, aczini ifade ederek; sonsuz şükürler ve lütufların Allah'a ait olduğunu, isyan denizinde batmış, mahrumluk ateşinde yanmış ve gaflet perdesi altında kalmış bu kulunu Allah Teâlâ'nın gaflet uykusundan uyandırıp sülûk hallerinden bilgilendirdiğini ve ledün ilminden nasıplendirdiğini zikretmiştir.⁶

Tokâdî bu eseri niçin yazdığını da şöyle belirtmiştir. "Birgün düşündüm ki Rab yönünden gelenlerden, ilahi keşiflerden, gayb ilminin hallerinden Allah Teâlâ'dan geldiği şekliyle gücüm yettiği kadar açıklayıp yazarak ortaya çıkarayım. Zira maneviyat alanının hızlı binicileri olan kâmiller, hakikat kalesinde tavaf eden arifler; zevklerinden, keşiflerinden, kerametlerinden, gidişlerinden, özelliklerinden rumuzla haber vermişler, hallerini isteyen sadıklara, aşıklara mecazla ve işaretle bildirmişlerdir. Bu zayıf ve fakirde arzu ve hevesle niyet edip; "*Bana dua edin, (isteyin) size karşılık ver(ip duanızı kabul ed)eyim*"⁷ ayetine inanarak O'na yöneldim. Yalvarıp, yakarıp izin diledim, feyz vermesini bekledim. Kapıya gelen dilencinin elinin boş çevrilmeyeceğini bu dergâhtan hacet dileyenin kovulmamaacağını, bütün dertlere devanın bu kapıda olduğunu, bütün dileklere bu kapıdan erişileceğine inandım ve duam kabul edildi. İlahi feyizler gelmeye başladı. Yüzümü yere koyarak şükür secdeleri ettim ve yazmaya başladım" diye belirtmiştir.⁸

Tokâdî, Allah tarafından feyzin gelmesinin yanında; peygamberleri, evliyayı ve sile kılarak yardım istediğini ve ekberi düşünceyle yakından ilgilendiğini vurgulamak için; Dönemin Bayezid'i, zamanın Cüneyd'i, Hakka irşad edici, cömertlik

Edebiyatı Anabilim Dalı, 2012, 4-7; Kızılkaya, "Ümmî Şeyh Tahirzâde ile Musa b. Tahir Tokadî Üzerine Bir Değerlendirme ve Musa b. Tahir Tokadî'nin Hayatı ve Eserleri", 192-193.

5 Ebû'l-Fida İsmail b Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs*, thk. Abdulhamid b. Ahmed b. Yusuf, Kahire 2000, 132.

6 Mûsâ b. Şeyh Tahir Tokatî, *Şerh-i risâle-i Mantuku'l-gayb* (Ankara: Millî Kütüphane, Yz. A 2581/3, ts.), vr. 89a-89b.

7 Mü'min 40/60.

8 Tokatî, *Şerh-i risâle-i Mantuku'l-gayb*, vr. 89b-90a.

ve lütuf güneşi Hakk'ın doğruladığı kesin iman ve irfan kaynağı şeyh Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) Hazretlerinin sırrından da himmet istediğini, daha sonra fikir dalgıcı gibi gönül denizine dalıp kalb sedefinden sır incileri ve can hazinesinden nur cevherleri çıkarıp ortaya koyduğunu belirtmiştir.⁹

Tokâdî girişin devamında arifleri; aşk pazarında Hakk'a boyun eğme çarşısında, istikamet dükkanlarındaki üstat sarraflar ve Rabbânî sır cevherlerinin hazinedarları olarak tavsif etmiş ve bu ariflerin Hakk'ın mahrem sarayına yol bulduğunu, yakınlık tahtında, ünsiyet sofrasında, cihanın hükümdarı olduğunu vurgulamıştır. Yine ariflerin kutsal kubbeler altında korunduklarını, mâsivâdan kaçıp uzaklaştıklarını ve Allah'tan başka her şeyi unuttuklarını belirtmiştir. Yine o arifler zahirde insanların arasına karışmış, batında iki cihana göz yummuş, her yerde dolaşan melekler gibi Hakk'ın gayrisinden gafil olmuşlardır. O ariflerin her zaman olduğu gibi şimdi de dünyadan eksik olmadıklarını vurgulamıştır.¹⁰

Tokâdî, yazdığı kitabın önemli bir boşluğu dolduracağına ve insanlara faydalı olacağına inanarak bu kitabı okuyanlardan da şöyle dua beklemiştir;

“Gayb aleminin konuşan dili olan, Melekût nurlarıyla Ceberût aleminin sırlarını açan ve Lâhût aleminin tecellisi olan bu kitap; acılar veren bu kararsız felek döndüğü müddet içinde uğurlu bir saate denk gelirden onlardan birinin kimya gibi tesirli bakışlarına ve mübarek ellerine ulaşır, himmet nazarıyla bakarlar, bizi duadan unutmazlar. Hüzün dolu kalbime güneşli ve sevinçli can hazinelerinden bağışlar. Böylece Allah Teâlâ isyan defterimi yok eder de beni bağışlananlar divanına yazar.”¹¹

Tokâdî, gayb aleminin sırlarının çok olduğunu, yeryüzü ve gökyüzü sayfalarına sığmayacağını, akılların onu akledemeyeceğini, feraset ve zekâ sahiplerinin gayb aleminin sırlarını bilmeyeceğini vurguladıktan sonra velâyet konusuna değinmiştir. Tokâdî, gayb aleminin sırlarına vakıf olma hususunda akılların gidebileceği en son noktayı velayetin başlangıcı olarak kabul etmiştir. Allah'a gerçek manada dost olan, O'nun velisi olan kimse; *“Kulumu bana yaklaştıran şeyler arasında en çok hoşuma gideni, ona farz kıldığım (aynî veya kifaye) şeyleri eda etmesidir. Kulum bana nâfile ibadetlerle yaklaştırmaya devam eder, sonunda sevgime*

9 Tokatî, *Şerh-i risâle-i Mantuku'l-gayb*, vr. 90a-90b.

10 Tokatî, *Şerh-i risâle-i Mantuku'l-gayb*, vr. 90b-91a.

11 Tokatî, *Şerh-i risâle-i Mantuku'l-gayb*, vr. 91a.

erer. Onu bir sevdim mi artık ben onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, tuttuğu eli, yürüdüğü ayağı (aklettiği kalbi, konuştuğu dili) olurum. Benden bir şey isteyince onu veririm, benden sığınma talep etti mi onu himayeme alır, korurum”¹² Kudsi Hadisinin sırrına ermiş olur. Ancak bazı makamlar vardır ki söylenmeye ve yazılmaya gelmez. Velayetin sonu da nübüvvetin başlangıcıdır. Tokâdî daha sonra kendi aczini dile getirerek kendisinin bir hiç olduğunu, gayb alemi ile ilgili olarak bu meydanın hızlı süvarileri olan peygamberler ve velilerin hepsinin acziyetlerini ifade ettiklerini belirtmiştir. Kâinatın sırrı bu kadar yüksek ve girift olunca, şehadet aleminin sırları bile bilinmeyince, ilahî tecelliler, Rabbânî nurlar nasıl ve ne yönden anlaşılabilirsin, nasıl ifade edilebilirsin, bunların tamamı zevkten ibaretir ve zevk ehline verilmiştir. Şehadet aleminde ve varlıkların suretinde bunların misali yoktur. Damlayı tarif edip denizi bildirmek, zerreyi anlatıp güneşi tarif etmek gibi olur. Bu noktada acziyetinin farkında olan Tokâdî, deryadan bir damla anlatırken okyanusu, zerreyi anlatırken de güneşi işaret edeceğini, “İnsanlarla akıllarına göre konuşunuz.”¹³ hadisine riayet edeceğini, cahillerin düşmanlığından çekinerek akıllı kimselere anlatacağını ve şeriata uyacağını dile getirmiştir. Eserini Türkçe yazmaktan maksadının ise mana olduğunu ve yazdıklarının anlaşılmasını vurgulamıştır.¹⁴

Tokâdî eserini on üç baba ayırmış ve ismine de gayb dilinin konuşmaları olduğu için “Mantıku'l-Gayb” demiştir. Kitabın on üç bab olmasının sebep-i hikmetini de Kur'an-ı Kerim'de geçen Yusuf süresindeki Hz. Yusuf kıssasına¹⁵ dayandırmıştır. Tokâdî, Hz. Yusuf (as) rüyasında; on bir yıldız, güneş ve ayın kendisine secde ettiğini görmüştü. Kimin gönül gözüne bu kıssada olduğu gibi doğru kapıların sırrı açılırsa can Yusuf'u cisim kuyusundan kurtulup Mısır tahtına çıkar ve iki cihanın sultanı olur demiştir.¹⁶

Mantıku'l-Gayb'ın Babları

Tokâdî yukarıda da zikredildiği gibi eserini on üç baba ayırmıştır ve derin izahlarda bulunmuştur.

12 Buhârî, “Rikak”, 38.

13 Ebu Dâvûd, “Edeb”, 40.

14 Tokatî, *Şerh-i risâle-i Mantıku'l-gayb*. vr. 91b-92a.

15 Yusuf 12/14.

16 Tokatî, *Şerh-i risâle-i Mantıku'l-gayb*. vr. 92b-93a.

Varlıkların Başlangıcının Yaratılışı

Tokâdî yaratmayla ilgili olarak; Alemlerin yaratıcısı Allah Teâlâ kainatı yaratmadan önce zâtından zâtına tecelli kıldığını, kendisini kendinden başka kimsenin bilmediğini, yaratılmış sıfatlardan bir eser olmadığını, bütün varlıkların O'nun kadîm (ezelî) olan ilminde ve vahdet denizinde renksiz bir şekilde olduğunu, ezelden önce Hakk'ın ne isminin ne de sıfatının ortaya çıktığını, kesretin vahdet denizinde gizlendiğini zikretmiş, daha sonra Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatları meydana çıksın diye zâtından zâtına tecelli eylediğini, gizli hazine olan zâtını açığa çıkarıp Ahadiyyet¹⁷ zâtını kesret aynasında tecelli kıldığını, ulûhiyyetini gösterip kudretini yaratıklara bildirmek istediğini belirtmiştir.¹⁸ Konuyla ilgili olarak da Hz. Peygamber'in (sav) şu Kudsî hadisini zikretmiştir. *"Ben gizli bir hazineydim, bilinmek istedim. Mahlukatı yarattım. Beni tanısınlar diye nimetlerimle onlara tecelli ettim."*¹⁹

Tokâdî, varlıkların başlangıcıyla ilgili olarak Hz. Muhammed'in (sav) ruhu ile izahlarda bulunmuş ve onu yüceltmıştır. Tokâdî, Hz. Muhammed'in (sav) ruhunun varlıkların başlangıcı ve Ahadiyyet zâtının aynası olduğunu, Allah Teâlâ'nın zâtına, isimlerine ve sıfatlarına mazhar olduğunu, Allah Teâlâ'nın böyle yapmakla da habibinin ululuğunu ve şerefini ortaya çıkarmak dilediğini ve O'na muhabbetle tecelli ettiğini belirtmiştir.²⁰

Tokâdî, evliyanın ruhlarıyla ilgili olarak; Evliyanın ruhlarının peygamber ruhlarından zahir olduğunu, evliya ruhlarından mü'minler, arş, arştakiler ve meleklerin var olduğunu belirtmiştir. Yine Hz. Muhammed'in (sav) ruhunun Ehad nurundan varlık kazandığını, Muhammed'in (sav) ruhundan bütün alem ve alemdekilerin mertebelerine göre belli olup ortaya çıktığını, bütün varlıkların çıkış ve oluş yerinin O'nun mübarek ruhu olduğunu, eğer Hz. Muhammed'in (sav) rûh-u paki olmasaydı yaratılmış olan ne varsa yoklukta kalacağını, cisim haline gelip varlık kazanmayacağını belirtmiştir.²¹ Yani alemde yaratılan herşey Hz. Muhammed'in (sav) hürmetine yaratılmıştır.

Tokâdî, varlığın birliği esasına dayanan vahdet-i vücûd düşüncesine de değinmiş ve şu izahlarda bulunmuştur; eğer âleme hakikat gözüyle bakılsa, hakikatler aslıyla açı-

17 Ahadiyyet: Bütün isim ve sıfatlardan mücerret olarak Allah'ın zâtının tek ve bir olduğunu ifade eden terim.

18 Tokatî, *Şerh-i risâle-i Mantıku'l-gayb*. vr. 93a.

19 Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzilü'l-ilbâs*. 2, 155.

20 Tokatî, *Şerh-i risâle-i Mantıku'l-gayb*. vr. 93b.

21 Tokatî, *Şerh-i risâle-i Mantıku'l-gayb*. vr. 93b-94a.

lıp anlaşılrsa âlemin sabit olarak görüleceğini, aslında yokluk üzere renksiz görüneceğini, vahdet deryasında var olanın aslında Allah'ın kendisi olacağını ve bu cihan aslında yoklukta olduğunu vurgulamıştır. Nitekim konuyla ilgili Hz. Peygamber'in (sav) buyurduğu gibi; “Allah var idi ve onunla beraber hiçbir şey yok idi”.²² Arifler bu hadise şu sözü de eklemiştir; “Şimdi de yine aynen öyledir”. Allah alemlerden ganidir, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir, O'nun katında varlık ile yokluk birdir.²³

İnsan Ruhunun Ervah Aleminden Cisimler Alemine Gelmesi

Sözlükte; gitmek, geçmek, geniş ve ferahlık verici olmak manalarına gelen ruh, terim olarak; ana rahminde oluşması sırasında melek tarafından insanın bedene üflenene ve ölümü anında insan bedeninden çıkarılan idrak edici ve bilici hakikat şeklinde tanımlanmaktadır.²⁴ Tokâdî, ruhların Nûr-u Muhammedî'nin ışığından var olduğunu, her bir ruhun ruhlar aleminde, ezel toplantısında, letafet ortamında, Allah Teâlâ'nın huzurunda belli makamlara yerleştiğini, bu makamlarda ulûhiyyet cemâlinin müşahedesine engel olabilecek kesafetten hiçbir şeyin olmadığını, her şeyin latif olduğunu, her zor işin kolay olduğunu, her gizli şeyin aşikâr olduğunu ve Hak cemâlinin sürekli gözünün önünde olduğunu belirtmiştir. Tokâdî, ruhun ruhlar aleminde latif olduğunu, ruhun ruhlar aleminde ve alemlerin Rabbinin yakınlığında göçüp cisimler alemine gelmesini şu şekilde izah etmiştir; “Rûha üns makamından vahşet sarayına göçmesi, vahdet hakikatinden kesret ayrılığına geçmesi emrolduğunda, ilahi emir ve hüküm ansızın gelir. Ruh bunca zamandır Hak yakınlığında yerleşmiş iken, Hak cemâliyle ünsiyet kazanmış iken Hak cemâlinden ayrılacağını anlayınca ayrılık ateşine düşer, üzülür, feryat edip ağlar. Bunun üzerine Allah Teâlâ ruha şöyle seslenir; “Ey ruh! Ben seni cisimler alemine cemâlinden uzaklaşsın, perdelenip ayrılık ateşine yanasın diye göndermiyorum, bilakis, kemal ve mertebe kazansın diye göndermiyorum. Bu da ancak cisimler aleminde beşeriyet vücudunda olabilir. Cisimler alemine vardığında gönderdiğim Resulümün şeriatı gereğince ameller yapasın. Orada sana nefis arzularını musallat ederim. Nefsin arzularına karşı koyup üstün gelmelisin. Nefsin arzularına uyup da ruhlar alemindeki ünsiyeti, zevki unutmayasın ve her an can-u gönülden bana kavuşmayı arzulasın. Her işinde be-

22 Buhari, “Bed’ul-halk”, 1.

23 Tokatî, *Şerh-i risâle-i Mantku'l-gayb*. vr. 94b-95a.

24 Yusuf Şevki Yavuz, “Ruh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2018, 35, 187-192.

nim rızamı elde etmeye çalışsın. Verdiğim belalara sabredip nimetlerime can-u gönülden şükredesin. Gönünde mâsivâya yer vermemelisin. Böylece bana olan sadakatin ve muhabbetin ortaya çıksın. Sen emrettiğim güzellikleri yaptığında kâinat sana engel olmaz. Bütün yaratılmışların zerrelere sana ayna olur ve bütün eşyada cemâlimi gösteririm. Gönül evini zevk ve şevkimle doldururum. Ruhlar aleminde bile erişemeyeceğin mertebeler veririm.”²⁵ Görüldüğü gibi ruh cisimler aleminde Allah ve Resûl’ünün rızası doğrultusunda bir hayat sürdürdüğünde, ruhlar aleminden daha yüksek bir mertebeye çıkıyor.

Tokâdî, ruhun cisimler aleminde Allah’ın dergahına geri dönmesi durumunda nimetlere kavuşacağını şöyle belirtiyor; “Sana müjdeci yollarım, seni türlü türlü ikramlarla ağırlayarak cemâlimin seyir makamı huzuruma davet ederim. Cennet hurilerini senin hizmetine veririm, sana gözlerin görmediği, kulakların işitmediği, insanın hayaline bile gelmemiş nimetler bağışlarım.”²⁶

Ruhların Ecsâm Aleminden Asıl Makamına Geri dönmesi

Tokâdî, ruhların cisimler aleminden asıl makamına dönüşünün iki şekilde olacağını belirtmiştir. Bunlarda; biri ihtiyârî (isteğe bağlı) diğeri de ıztırârî (zorunlu) dönüştür. İhtiyari dönüş; nefse kul olmadan ve mâsivâ (Allah’ın dışındaki varlıklar) bağlarından kurtulmak suretiyle olur. İztrârî; geri dönüş ise ölümle olur. Ruh şiddetle tutulup alınır, ölüm sekerâtı hâkim olur. Gönül levhasında mâsivâ ağır bastığında ruh sert bir şekilde alınır. Peygamber’in ölümü tamamen ihtiyari-dir. Evliyanın bazılarının mertebesi yüksek olmasına rağmen ölümleri ıztırârîdir. Bunun sebebi de nefis kulluğundan tam olarak kurtulamamalarıdır. Mâsivâ bağlarıyla bağlı kalanlarda ölüm anında yaptığı kötü amelleri gözünün önüne getirilir ve “ben senin filan amelinden meydana getirdiğin şeyim” der. Ruh pişmanlık duymaya başlar. Bir yandan ölüm meleğinin eziyeti, bir yandan da malların, evlatların korkusu, bir taraftan şeytanın vesvesesi gibi durumlar arasında zavallı ruh çaresiz kalır. Ne kadar mâsivâ bağı varsa ölüm anında o kadar azap çeker.²⁷

Tokâdî, ömrünü Allah’ın emir ve yasakları doğrultusunda geçirenlerin ve nefislerini tezkiye edenlerin; gönül gözlerinden örtü ve perdenin kaldırılacağını, Ahadiyyet cemâlinin müşahedesi hasıl olacağını, iman nurunun hakikati tecelli

²⁵ Tokatî, *Şerh-i risâle-i Mantıku’l-gayb*. vr. 95a-96b.

²⁶ Tokatî, *Şerh-i risâle-i Mantıku’l-gayb*. vr. 96b.

²⁷ Tokatî, *Şerh-i risâle-i Mantıku’l-gayb*. vr. 100a-100b.

edeceğini, ölüm anında gözlerine cemâl nurundan başka bir şeyin görünmeyeceğini, kalplerine Allah'ın zikrinden başka bir şeyin girmeyeceğini, huzurlu bir şekilde bu dünyadan göçeceğini, bazen ölüm anındaki huzurun çokluğundan dolayı Azrail'in gelip canını aldığını dahi bilmeyeceğini, ebedi hayatın başladığı ahirette sayısız nimetlerle mükafatlandırılacağını belirtmiştir.²⁸

Sülûk Halleri

Tasavvufta seyr ve sülûk kavramları genellikle birlikte kullanılmıştır. Lügatte seyr; yürümek, yürüyüş yapmak, gitmek mânâlarına gelir,²⁹ sülûk ise; bir yola girmek, yol almak, sıraya dizilmek, bir sınıfa dâhil olmak mânâlarına gelir.³⁰ Tasavvufî istilahta seyr; tarîkate giren sâlikin, tarîkat prensiplerine uyararak, nefisini terbiye etmek ve Hakk'a ulaşmak için yaptığı maddî ve mânevî yolculuk demektir.³¹ Sülûk ise; tasavvuf ve tarîkat yoluna giren sâlikin, Allah'a ulaşmak için cehâletten ilme, kötü ve çirkin huylardan güzel ahlâka ve kendi vücudundan hakkın vücuduna doğru yaptığı mânevî yolculuk demektir.³²

Tokâdî, samimi bir kalple Allah'a yönelme ve sülûk ile ilgili güzel izahlarda bulunmuştur. Tâlibin samimi bir kalple Allah Teâlâ'ya yönelmesiyle Allah'ın feyz ve lütuflarının onu karşılayacağını, bütün Peygamberlerin ruhlarından feyz alacağını ve Hak erenlerinin ruhlarından yardım erişeceğini belirtmiştir. Sülûk hakkında da şu izahları yapmıştır. "Sülûk; Şeriat Kanunu ve tarikat üslubu üzere dosdoğru olup yüzünü tamamen mâsivâdan döndürmek ve uluhiyet tarafına yönelip yürümektir. Her bir şahsın ezel alemindeki makamına gidişi, seyr-ü sülûku, meşrebine göre olur. Meşrepler çeşitlidir ama maksat daima birdir. Farklılık ulaşanların yollarındadır.³³ Necmeddin'i Kübra'nın dediği gibi Allah'a giden yollar yaratıkların nefesleri sayısındadır.³⁴

Tokâdî, Hakk'a erişenler ile ilgili dört yoldan bahsetmiştir.³⁵

28 Tokatî, *Şerh-i risâle-i Mantku'l-gayb*. vr. 100b-101a.

29 Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 2015, 624.

30 Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 606.

31 Selçuk Eraydın, *Tasavvuf Ve Tarikatlar*, İstanbul 2011, 318.

32 Eraydın, *Tasavvuf Ve Tarikatlar*, 317-318; Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 183.

33 Tokatî, *Şerh-i risâle-i Mantku'l-gayb*. vr. 101a-101b.

34 Necmeddin Kübra, *Usulu Aşere / Risâle ile'l-Hâim / Fevaihu'l-Cemâl*, haz. Mustafa Kara, İstanbul 2015, 35.

35 Tokatî, *Şerh-i risâle-i Mantku'l-gayb*. vr. 102b-103a.

Birinci yol: Muamele ehlinin yoludur. Bunlar namaz, oruç, hac, zekât, cihad gibi zahiri amellere sıkıca yapışıp devam ederler. Çokça Kur'an okur, nafile ibadetler yapar, virdler ve dualar yapar, fakirlere sadaka verir. Bu yol Müslüman avâm takımının yoludur.

İkinci yol: Seyahat ehlinin yoludur. Bütün memleketleri nefislerini ıslah etmek için dolaşır, büyük alimleri, salih kişileri, zahitleri ziyaret eder ve onlarla görüşmeler yaparak maksatlarına erişirler.

Üçüncü yol: Mücâhede yoludur. Bu yoldakiler acz ve düşkünlükle çalışırlar. Huy-ları güzel ahlaka çevirmeye, nefislerini tezkiye etmeye ve kalplerini saflaştırmaya çalışırlar. İçlerini mamur etmeye gayret ederler. Bu yol ebrâr (salih kimseler) olan kişilerin yoludur. Bu yoldakiler ümit dolu iyi insanlardır.

Dördüncü yol: Fenâ yolundan gidenlerin yoludur. Bu yolda gidenler asla iki cihana bakmazlar. Kendilerini pervane gibi Ahadiyyet cemâlinin mumuna atıp feda ederler. Ahadiyyetin cezbisine erişip cismani ve ruhani alemde çıkar, lahut fezasına erişirler. Bunlar; "Ölmeden önce ölünüz"³⁶ hükmüyle ölüp baki hayat ile dirilirler.

Tokâdî, riyazet ve mürşid-i kâmil terimiyle ilgili geniş açıklamalar yapmıştır. Riyazet; nefsin alıştığı işleri terk edip, onun tersine amellerde bulunmak diye tarif etmiştir. Daima nefisle mücahede edip üstün gelmek, haramdan ve şüpheli şeylerden yüz çevirmekten ibaret olduğunu belirtmiştir.³⁷

Tokâdî, mürşid-i kamili de şu şekilde tarif etmiştir; Mürşid-i kâmil; ilahi cezbeye erişerek şariat kanunu ve tarikat üslubu üzere mürşid-i Kâmil huzurunda sülûk etmiş olan ve gayb alemini başından sonuna kadar gören kimsedir. Bir başka ifade ile Hz. Peygamber'in (sav) pak ruhuna mazhar olmuş onun manevi varisi olmuş kimsedir. Mürşid-i kâmil fena fillah denizinde varlığını tamamen yok eden ve vahdet denizinde renksiz olandır. Hakiki beka hil'atını giyerek Hak'la baki olmuş, daha sonra kemal mertebelerini tamamlamak ve tâlipleri Hak yolunda irşad etmek üzere başladığı yere geri dönmüştür.³⁸

Tokâdî, mürşid-i kâmilin özellikleriyle ilgili olarak da açıklamalarda bulunmuştur. Mürşid-i kâmil; yolların sağlamlığını ve bozukluğunu bilmelidir. Hangi makamda nelerin olduğunu bilmelidir. Mürşid-i kâmil rüya tabir etmeyi bilmelidir.

36 Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs*, 2, 350.

37 Tokatî, *Şerh-i risâle-i Mantku'l-gayb*. vr. 103b.

38 Tokatî, *Şerh-i risâle-i Mantku'l-gayb*. vr. 106a-106b.

Mürşid-i kâmil hâzık bir doktor gibi olmalıdır. Müride hangi tür riyâzetin uygun olduğunu bilmelidir. Çeşitli nurların her birinin hangi makama ait olacağını bilmelidir. Şüpheli ve eziyetli yolları kapamalı, tehlikeli yerlerden ve aldatıcı yollardan müridi selamete geçirmelidir.³⁹

Halvet ve Zikir

Lügatte halvet; tenhaya çekilmek, yalnız kalmak gibi mânâlara gelir.⁴⁰ Tasavvuf istilâhında ise; hiçbir kimsenin veya dünya malının olmadığı bir yerde, ruhun Allah ile konuşması demektir.⁴¹ Başka bir ifade ile halvet; Zihni bir yoğunlukla ve bazı özel zikirlerle riyâzetini gerçekleştirmek üzere şeyhin, müridini karanlık ve dış dünyadan soyutlanmış bir yere belirli bir süre koyması, ruhun Allah ile konuşması için kalbini yanlış inançlardan ve kötü düşüncelerden temizlemesidir.⁴²

Tarîkat yoluna girenler, kalbi mâsivâdan temizleme, nefsi ıslah ve ruhu tasfiye etmek maksadıyla zaman zaman halvete girerler. Belli bir süre sadece Allah'la baş başa kalarak, dünyevi meşgalelerden ve düşüncelerden uzak dururlar. İbadet, zikir ve tefekkür ederek vakit geçirirler. Halvet için kesin bir süre konmamakla beraber Kur'ân-ı Kerim'de geçen; "*Musa ile otuz gece bana ibadet etmesi için sözleştik ve buna on gece daha ilave ettik. Böylece Rabbinin tayin ettiği vakit kırk geceye tamamlandı.*"⁴³ âyeti göz önünde bulundurularak halvet umumiyetle kırk gün olarak belirtilmiştir. Bu sebeple "halvete" Farsçadaki kırk mânâsına gelen "çihil" kelimesinden türeyerek Türkçeleşen "çile" ve Arapçadaki kırk anlamındaki erbâin kelimesinden dolayı "erbain" de denmektedir. Bu tabirlerin hepsinde de halvet kastedilmektedir.⁴⁴

Zikir ise; Allah'ı anmak, O'nu hatırlamak, O'nu unutmamak, gaflete düşmemek,⁴⁵ din ve dünya saadetini elde etmek için Allah Teâlâ'nın zât ismini zikrederek vakitini mamur etmek maksadıyla, ya kâmil bir mürşidden alınarak ya da şeriat ve tarîkat âdâbına bağlı kalınarak gerçek mezûnlarından usûlü ve şekliyle öğrenilerek muhtelif esmâ-yı hüsnâyı tesbih ile söylemektir.⁴⁶ Zikir, riyâzetin en önemli

39 Tokatî, *Şerh-i risâle-i Mantıku'l-gayb*. vr. 106b-107a.

40 Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 486.

41 Alî b. Muhammed b. Alî Seyyid Şerif Cürçânî, *Ta'rifât*, Beyrut 1983, 101.

42 Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul 2009, 249.

43 A'râf 7/142.

44 Eraydın, *Tasavvuf Ve Tarikatlar*, 139-140; Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul 2015, 115.

45 Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*, Beyrut 1412, 328-329.

46 Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, İstanbul 1305, 346-347.

Sulusokak ve
Tokat Kalesi

esaslı olup kulun Rabbine yaklaşmasını sağlayan en büyük ibadettir. Zikir, korku veya sevginin çokluğu sebebiyle gaflet meydanından müşâhede alanına çıkıştır.⁴⁷

Kur'ân-ı Kerim'de zikir kelimesi müştaklarıyla beraber 256 yerde geçmektedir. Kur'ân'da genellikle Allah'ı anmak, Allah'a dille hamd etmek, tesbih ve tekbirle övmek, nimetlerini anmak, kulluğun gereklerini akıl, beden ve mal ile yerine getirmek, namaz kılmak, istiğfarda bulunmak gibi birçok mânâlara gelmektedir.⁴⁸

⁴⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, 778.

⁴⁸ Râgıb el-İsfahâni, *el-Müfredât*, s. 328-329; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf*, s. 162; Öngören, "Zikir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 44, 409.

Allahu Teâla Kur'ân-ı Kerim'in birçok yerinde zikri emretmektedir;

*“Ey iman edenler! Allah'ı çok zikredin. O'nu sabah akşam tesbih edin.”*⁴⁹

*“(Resûlüm) Kitab'dan sana vahyedileni oku ve namazı dosdoğru/gereğine uygun olarak kıl. Çünkü namaz hayâsızlıktan ve kötü sayılan şeylerden alıkoyar. Allah'ı zikretmek elbette en büyük ibadettir.”*⁵⁰

*“Unuttuğun zaman Rabbini zikret.”*⁵¹

Zikirle ilgili Peygamberimiz (s.a.v.)'inde birçok hadisi şerifi vardır. Hadislerde Peygamberimiz(sav.) zikrin faziletini övmüş Allah'ı zikretmenin çok önemli olduğunu belirtmiştir;

*“Allah'ı zikredenle zikretmeyen, diri ile ölü gibidirler.”*⁵²

Kudsî hadiste şöyle buyrulmaktadır; *“Ben kulumun bana karşı olan zannı gibiyim o beni zikrettiği vakit ben onunla beraberim. O beni içinden zikrederse bende onu içimden zikrederim. O beni bir topluluk içinde zikrederse ben de onu daha hayırlı bir topluluk içinde zikrederim.”*⁵³

*“Size amellerin en hayırlısını haber vereyim mi? En hayırlı amel Allah'ı zikretmektir.”*⁵⁴

*“Bir topluluk oturup Allah'ı zikrederse melekler onları kuşatır, rahmet onları kaplar.”*⁵⁵

Âyetlerden ve hadislerden anlaşıldığı üzere zikirden maksat; Allah'ı daima anmak, Allah'ı sürekli hatırda tutarak ruhu gafletten kurtarmak, ruhu saflaştırarak ilahi tecellilere mazhar olmasını sağlamaktır. Zâkir, zikir sayesinde her an ve her yerde Allah'ın huzurunda ve Allah'ın murâkabesi altında olduğunu hiç aklından çıkarmayarak hâl, hareket, tutum ve davranışlarına dikkat ederek rûhî olgunluğa ulaşır ve Allah'ın rızâsını elde etmiş olur.⁵⁶

49 Ahzâb, 33/40-41.

50 Ankebût, 29/45.

51 Kehf 18/24.

52 Buhârî, “Deâvât”, 67.

53 Buhârî, “Tevhid”, 15; Müslim, “Zikir”, 6.

54 Tirmizi, “Deâvât”, 6.

55 Müslüm, “Zikir”, 8.

56 Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s. 110; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf*, s. 162-163.

İnsan kötülüğü emreden nefsin ve apaçık düşman olan şeytanın sürekli kuşatması altındadır. Bu düşmanları bertaraf edip yaratılış gayesine uygun bir hayat sürmek için, Allah’la irtibatı her daim canlı tutarak, Allah’la kulun arasına girebilecek engelleri kaldırmak gerekmektedir. Bunu temin etmek için de her halükârda Allah’ı zikretmek, O’nu anmak ve O’nunla beraber olmak gerekmektedir. Konuyla ilgili olarak Allah Teâlâ; “(İşte) O (akl-ı selim sahibi) kimseler ayakta-yken, otururken, yanları üzere yatarken, Allah’ı zikrederler, göklerin ve yerin yaradılışı hakkında derin derin düşünürler”⁵⁷ diye buyurmaktadır.

Kuşeyrî zikir ile ilgi; “Allah Teâlâ’ya giden yolda kuvvetli bir esastır, hatta Allah’a giden yolda temel şart zikirdir” demiştir.⁵⁸ Âlimler zikri dilin zikri, kalbin zikri ve sırrın zikri şeklinde üçe ayırmışlardır.⁵⁹

Tokâdî, ruhun şehadet alemine alışıp ünsiyet kurmasıyla gayb aleminin perdelenmiş, hakikat yolları bağlanmış ve kapanmıştır. Ne zaman ki sâlik halktan uzaklaşır, تنها bir yerde oturup Hak zikrine devam ederse ruhun perdelenmesine sebep olan dış duygu yolları bağlanır. Görme duygusu görmez, dil boş laf söylemez olur. Ancak kalpte fikirler kalır. Bu fikirlerde zikre devam ile kaybolur. Yavaş yavaş perdeler kalkar. Gayb aleminin nakışları ortaya çıkar. Gönül aynasının bulanıklığı gider. Saflaşıp Hak varidatını kabul etmeye güç yetirir. Yolun başında sâlike halvet ve uzlet sünnetler gibi lazımdır. Bütün peygamberler ve evliyalar hallerinin başlangıcında halvet ve uzlette bulunmuşlardır. Halvet ve uzlet evliyanın adetlerindedir. Tokâdî, zikrin önemine de dikkat çekerek; “*Ey iman edenler! Allah’ı çok zikredin*” (23/41) ayeti mucibince zikre devam etmekten başka yolun olmadığını vurgulamıştır. Zikre devamla zikrin kalbe yerleşeceğini, muhabbet ateşinin peyda olacağını, engel olan bütün perdelerin kalkacağını, kalbin boşalacağını Hak cemâlinin nuruna yer hazırlanacağına ve kalbin mâsivâ kirinden temizlenmediği müddetçe Hak nurunun ışığının gelmeyeceğine dikkat çekmiştir.

Zikir Nurunun Zuhûru

Tokâdî, yukarıda geçen maddede zikrin önemini vurguladıktan sonra bu konuda zikir nurunun zuhurundan bahsetmiştir. Hz. Peygamber’in (sav) buyurduğu;

57 Âl-i İmrân, 3/191.

58 Kuşeyrî, *Risâle*, s. 221.

59 Kuşeyrî, *Risâle*, s. 221; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 728.

“Her şeyin bir cilası vardır, kalplerin cilası zikrullahtır”⁶⁰ hadisini zikrederek zikirin kalbe olan etkisine dikkat çekmiştir. Kalp aynası “Lâilâhe illallah” zikriyle cilalanınca bulanıklıktan, mâsivâ pasından temizlenir. Böylece kalbe gayb nurları akseder. Daha önce görmediği şeyler açığa çıkar. Zikir esnasında Allah Teâlâ'nın heybeti ve kahrı zikredeni kaplar, bedenine titreme düşer. Zikir esnasında zikir nuru kalp gözüne perde gerisinden, hayalden görünür. Bu nur nefis üzerine hücum eder, nefsin ateşini keser. Nefsin ateşi gayb nuruna dayanamayıp söner. Zikir nuru perde gerisinden ve hayalden uygun bir şekilde ortaya çıkar. Bu nur şimşek gibi çakıp kaybolur. O nur gördüğünde vicdanda zevk ve şevk peyda olur. Kalp safası ve zevki ne kadar fazla olursa nurların manaları da fazla görünür, ışı-ğı ve parlaklığı kuvvetli olur. Gökler alemi açılır, melekût âlemi keşfolur, cennet alemi meydana çıkar, cennette ki nimetler önüne açılır.⁶¹

Hak Nurunun Alâmetleri

Tokâdî, “Allah göklerin ve yerin nurudur” (24/35) ayetini hatırlattıktan sonra nurun özelliklerinden ve alametlerinden bahsetmiştir. Zikir sayesinde nur latif bir surette ortaya çıkar. Allah Teâlâ kadimdir, ezeli ve ebedidir. Hislerle idrak erilemez, renkten ve nakıştan münezzehtir. Derinlikten, enden, boydan uzak ve temizdir. Doğmaktan ve batmaktan uzaktır. Anlatılamaz, idrak edilemez ve yaratılmışların vasıflarıyla ispatlanamaz. Tecelli ettiğinde ya Celâl ya da Cemâl nurları zahir olur. Hak nuru tecelli ettiğinde beşeriyet ve nefis sıfatlarını yok eder. Gönülden mâsivâyâ meyil giderilir.⁶²

Celâl Sıfatı Nurunun Tecellisi

Mutasavvıflar Allah'ın isim ve sıfatlarını Celâl ve Cemâl olmak üzere ikiye ayırırlar ve iki türlü zuhur ve tecelliden bahsederler. Allah'ın kahr ve gazabına delâlet eden isim ve sıfatlarını Celâl; lütuf ve rızasına delâlet eden isim ve sıfatlarını da Cemâl tabiriyle ifade etmişlerdir.⁶³

60 Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali Beyhaki, *Şuabü'l-iman*, Riyad 2003, 2, 63.

61 Tokatî, *Şerh-i risâle-i Mantıku'l-gayb*. vr. 109b-111a.

62 Tokatî, *Şerh-i risâle-i Mantıku'l-gayb*. vr. 111b.

63 Süleyman Uludağ, “Celâl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, 7, 240.

Tokâdî, “(Yer) üzerinde bulunan her canlı fanidir. Azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâkidir.”⁶⁴ (Rahman) ayetini zikrederek şu şiiri dile getirmiştir.

Celâl anındır kim cümle âlem
Huzur-u izzetinde zerreden kem.⁶⁵

“Celâl sıfatı hakimdir. Bütün kainât, celâlimin önünde bir zerreden daha küçük ve değersizdir”.

Tokâdî, Allah Teâlâ'nın celâlinin kahir sıfatı olduğunu, onun nurunun zulmâni ve yok edici olduğunu belirtmiştir ve şu ayetin; “O, hiçbir şeyi geri bırakmaz ve vazgeçmez”⁶⁶ gereği olarak ortaya çıktığını vurgulamıştır. Eğer Allah Teâlâ fena aleminin burcundan doğup tecelli kılrsa; arş, kürsi, levh-i mahfuz, kalem ve on sekiz bin alem mahvolur. Ne güneşin ışığı kalır ne ayın ne de yıldızın hepsi o siyah nurun ışığından mahvolur. Bu hallerin açıklamasında diller aciz kalır, akıllar bu rumuzun idrakinde kısa ve yetersiz kalır. Bu manaları okul idrak edemez. Bunlar mana ilmidir. Yani ilme ve zevke ait bir manadır.⁶⁷

Tokâdî, kâinatta aydınlıktan ve karanlıktan ne varsa Allah Teâlâ'nın lütfunun ve kahrının eseri olduğunu, hiçbir şeyin müstakil bir varlığının olmadığını, bütün varlıkların vücûd-u mutlakın (mutlak varlık) katından olduğunu belirtmiştir. Tokâdî, celâl sıfatının mahvedici, öldürücü ve hem de diriltici olduğunu vurgulayarak, kalp aynasını saflaştırdığını belirtmiştir.⁶⁸

Cemâl Nurunun Tecellisi

Allah'ın lütuf ve rızasına delâlet eden isim ve sıfatları için cemâl tabiri kullanılmaktadır. Tokâdî, “Nereye dönerseniz dönün Allah'ın yüzü oradadır”⁶⁹ ve “Allah'ın zâtından gayri her şey yok olacaktır”⁷⁰ ayetlerini zikrettikten sonra Allah'a yönelen, o yönde hareket etmek isteyenlere şu nasihatleri yapıyor: “Ey sadakatlili yolcu! Ey ilâhi cemâlin nuruna ve Hak yoluna layık olan istekli! Alem; Allah

64 Rahman 55/26,27.

65 Tokatî, *Şerh-i risâle-i Mantuku'l-gayb*. vr. 111b.

66 Müddesir 74/28.

67 Tokatî, *Şerh-i risâle-i Mantuku'l-gayb*. vr. 112a.

68 Tokatî, *Şerh-i risâle-i Mantuku'l-gayb*. vr. 112a-112b.

69 Bakara 2/15.

70 Kasas, 22/98.

Teâlâ'nın cemâlinin güzel sıfatının nurundan aydınlanır. O aydınlatıcı ve hayat vericidir. Cemâl sıfatının nuru tecelli ederse güneş gibi aydınlık ve hoş bir alem belirir ve sonsuz bir feza (uzay) ortaya çıkar. Bu nur ile birlikte ince ve loş ışık saçan bir nur daha peyda olur ki anlatılması imkansızdır. Sonra saf su gibi renksiz azametli bir nur ortaya çıkar. Gökte gölge gibi nurdan sonsuz bir âlem görünür. Sonra gayet latif ayna gibi bir nur doğar. İşte bütün bu alametler cemâl sıfatının nurunun tecellisidir.”⁷¹

Tokâdî, cemâl nurun tecelli etmesiyle; saadet sabahı güneşinin yüz göstereceğini, binlerce şeref ve naz ile cilve kılacağını, en yüce ufuktan ebedi saadet ve sonsuz hidayet burcundan doğup cemâlini arz edeceğini vurgulamış; ayrılık gecesinin karanlıklarını gidereceğini gaybın gaybı perdesinin kalkacağını, heybetli ve azametli, sonu olmayan cihetsiz, dilsiz, mekânsız, renksiz, nişansız, niteliksiz ve boyutsuz olarak tecelli edeceğini, arş, kürsi, levh, kalem, on sekiz bin alemin batarak yok olacağını dış ve iç duyguların idrak ettiği nesnelere kalkacağını ve Hak cemâlinde başka bir şeyin kalmayacağını belirtmiştir.⁷²

Tokâdî, gizli remz ve açık müjde kelimeleri kullanarak vahdet-i vücûd düşüncesine de şöyle değinmiştir; “Gönüllerin kabul edeceği bir işaret verelim ki bütün rumuzların anahtarı olsun. O gizli remz ve açık müjde şudur ki; vahdet hakikatinde celâl ve cemâl zâtın aynıdır ve bir nurun tecellisidir. Bütün varlıklar teayyünât sûretleriyle renk ve imkaniyyet ile o nur-u vahidin zahir olan tecellisidir. Geçekte varlıkları yoktur. Asla Allah'tan başka bir varlık yoktur. Yalnızca perdesiz, örtüsüz Hakk'ın cemâlidir. İki cihanda Allah'tan başkası yoktur. Baktığın ve gördüğün her şey Allah'ın tezahürüdür.”⁷³

Zât Tecellisi

Tokâdî, Hz. Musa'nın (as) Tur'a çıktığında Rabbim bana kendini göster dediğinde, Rabbimiz beni katiyyen göremezsin demişti. Fakat şu dağa bak eğer dağ yerinde durursa sen beni görebilirsin demişti, “Rabbi dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Musa da baygın düştü”⁷⁴ ayetine dikkat çektikten sonra zât tecellisi ile

71 Tokatî, *Şerh-i risâle-i Mantku'l-gayb*. vr. 113b-114a.

72 Tokatî, *Şerh-i risâle-i Mantku'l-gayb*. vr. 114a-114b.

73 Tokatî, *Şerh-i risâle-i Mantku'l-gayb*. vr. 114b.

74 Araf 7/143.

ilgili izahlarda bulunmuştur. Tokâdî; “Azizim bil ki zât Allah Teâlâ’nın uluhiyetinden, hüviyetinden ve ruhaniyetinden ibarettir, onun eşi benzeri yoktur. Altta veya üstte değildir. Nûrani ve zulmâni değildir. Gelmek ve gitmek yoktur. Sol ve sağ, yakın ve irak, ayan ve beyan yoktur. Renk, nişan, zaman, mekân, cihet ve mukabele, hudut ve kenar yoktur. Cisim, cevher ve araz değildir. Ne alemdedir ne alemden dışarıdadır. Yaratılmış şeylere bitişik ve dışarıda değildir. Sonu olmamakla tanınmış, sonsuzlukla vasıflandırılmıştır. Başlangıcı olmayan evveldir, sonu olmayan ahirdir, zahirdir, batındır.”⁷⁵ Ayet-i Kerimede buyrulduğu gibi; “O, evvel ve âhir, zâhir ve bâtıdır.”⁷⁶

Tokâdî, zât tecellisinin alametleri olarak da şunları söylemiştir; “Bütün renkler ve nakışlar götürülür, zaman ve mekân kalkar, salike miraç hasıl olur. Salik miraç ettiğinde yedi göğü ayağının altında görür. Miracın hakikati yükselmeden ibarettir. Salik bir aleme erer ki mekândan eser ve nişan görünmez. Bundan sonra bütün diller susar. Hak zâtının nuru, yeri zamanı ve belirtisi olmaksızın ansızın ortaya çıkar.”⁷⁷

Zât Tecellisinin Özellikleri

Tokâdî, zât tecellisinden bahsettikten sonra zât tecellisinin özelliklerini şöylece izah etmiştir. “Bil ki ulûhiyyet zâtının tecelli kılmasının özelliği şudur; salikin gönlüne perde gelmez, gönlünde Allah’tan başkasının sevgisi yerleşmez. Bütün mevcudatın sırrı keşfolur. Küfür ve imandan imtiyaz götürülür. Burada korku ve ümit olmaz. Bu makamdakiler cehennemden korkmaz ve cennet istemez. Bu makamdakilerin gönlünü hüviyet ünsü kaplamış, Allah Teâlâ’nın şevk ve muhabbetinin deryasına batmışlardır. Öyle ki arş ve içindekiler ve mâsivâ ne varsa o gönle gelse binlerce sene arifin haberi olmaz. Zira marifetin şevkinde ve ünsün lezzetinde boğulmuştur. Teveccüh aleminden her gece ona “kadir”, her gün ona “bayram” ve her yer ona “Cebel-i Tûr” olmuştur. Artık bu makamda söz söylemek güçtür. Zât tecellisi ilmeli yakîn ve aynel yakîn olur.”⁷⁸

75 Tokatî, *Şerh-i risâle-i Mantuku'l-gayb*. vr. 115a.

76 Hadîd 57/3.

77 Tokatî, *Şerh-i risâle-i Mantuku'l-gayb*. vr. 115b.

78 Tokatî, *Şerh-i risâle-i Mantuku'l-gayb*. vr. 116a-116b.

Âlemin Kutbu

Sözlükte; değirmenin mili, eksen demiri, bir topluluğun yöneticisi gibi manalara gelen kutb, tasavvufta; veliler zümresinin başkanı, dünyanın ve âlemin manevi yöneticisi olduğuna inanılan büyük veli manalarına gelmektedir. Tasavvufta kutb denildiği zaman; en büyük veli, insan-ı kâmil ve Hakikat-i Muhammediye anlaşılmaktadır.⁷⁹

Tokâdî, âlemin kutbunun bir kâmilden ibaret olduğunu ve onun kalbinin de nazargâh-ı ilâhî (Allah'ın baktığı yer) olduğunu, menzilinin evliyâullah ortasında, melekler arasında İsrâfil'in menzili gibi olduğunu, velayet saltanatının tahtı üzerinde emredici olduğunu ve diğer makamların erenlerinin, onun emrinde olduğunu belirtmiştir.⁸⁰

Ricâlü'l-Gayb

Rical ile gayb kelimelerinden oluşan ricâlü'l-gayb, yer yüzünde ve semada Hak'tan başka kimsenin yerini bilmediği, alçak sesle konuşan, utangaç, yer yüzünde vakarla yürüyen, kendilerine rastlayanlara selam verip geçen ve huşû içinde yaşayan veliler zümresini ifade etmektedir. Ricâlü'l-gayb olan velilerin halleri gizlidir. Yaptıkları işler herkes tarafından kolaylıkla anlaşılmaz.⁸¹

Tokâdî, ricâlü'l-gayb ile ilgili üç yüz altmış kişiden bahsetmiş ve isimlerini şöylece sıralamıştır:

“Bil ki, cihanda üç yüz kimse vardır, isimlerine “Nücebâ” (Necibler) derler. Bunlar dünyadan hiç eksik olmazlar. Halkın kalbindekilerini bilirler. Bunların âlemde tasarrufu halka mansıb üleştirmektir. Kimini azledip kimini nasb eylemektir.

Kırk kimse daha vardır ki, onlara “Nükebâ” (Nakibler) derler. Bunların tasarrufu âlemde sıkışık durumdakilere yetişmektir. Halkın islâhına çalışır, dervişleri ve halkın gelip uğrayanlarını götürürler. Velâyete münasib olan kimseleri âlemde bulur, tabakat erenlerine katarlar.

79 Süleyman Ateş, “Kutub”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2002, 26, 498.

80 Tokatî, *Şerh-i risâle-i Mantku'l-gayb*. vr. 116b-117a.

81 Süleyman Uludağ, “Ricâlü'l-Gayb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, 35, 81-83.

Yedi kimse daha vardır, âlemin kutbunun yardımcılarıdır. Bunlara “Mülâzımân” (Yardımcılar) derler.

Beş kişi daha vardır bunlara “Urefâ” (Arifler) derler.

Dört kişi daha vardır; bunlara “Evtâd” (Vetedler yani direkler) derler. Âlemin dört köşesinde otururlar, dünyanın dört bir yanı bunların varlığıyla mamur olur.

Üç kimse daha vardır; bunlara da “Muhtârûn” (Serbest irade sahipleri) derler.

Hepsi 360 kişidir. Dünya yıkılıncaya kadar bunlar eksik olmazlar. Halkın nizamı bunların mübarek vücutları berekâtındandır.”⁸²

Tokâdî, risalesini her devirde geçerliliğini sürdürecektir can alıcı öğütlerle şu şekilde bitirmiştir: Velâyet mertebesine ulaşmak ve “*Haberiniz olsun ki Allah’ın velîlerine (dostlarına) hiçbir korku yoktur, onlar üzülecek de değillerdir*”⁸³ ayetinin müjdesine nail olmak istersen; “Ruhsat yollarını üzerine kapatmalısın. Şeriatın mubah kıldığı işlerden çekinip o işleri yapmamalısın. Takvâ ile amel edip farzları yerine getirmeli, nafîle ibadetlere o kadar sıkı sarılmalsın ki, Hakk’ın cezbesi “*Kulum bana nâfile ibadetlerle yaklaştırmaya devam eder, sonunda sevgime erer. Onu bir sevdim mi artık ben onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, tuttuğu eli, yürüdüğü ayağı (aklettiği kalbi, konuştuğu dili) olurum. Benden bir şey isteyince onu veririm, benden sığınma talep etti mi onu himayeme alır, korurum*”,⁸⁴ hadis-i kudsi gereğince sana erişsin. Senden senliğini alıp kendi varlığını bağışlasın.

Cömertliğin denizler gibi, şefkatin güneş gibi olsun ki, Hak Teâlâ “Veli” ismiyle tecelli kılıp sırların hazinelerini açsın. Daima varlığından geçip her an istiğfar edip zayıflığını bilip yad eyle (an!). Asla kendine büyüklük getirme. Hiçbir şeyi hor görme ki Hak yakınlığında izzet bulasın.⁸⁵

Sonuç

Musa b. Şeyh Tâhir Tokâdî Tokat’ta doğmuştur. Kaynaklarda ne zaman doğduğu, nerede vefat ettiği ve nerede eğitim gördüğüne dair bilgi bulunmamaktadır. Ancak 15. yüzyılın son yarısı ile 16. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı anlaşılmak-

82 Tokatî, *Şerh-i risâle-i Mantuku’l-gayb*. vr. 117a-117b.

83 Yunus 10/62.

84 Buhârî, “Rikak”, 38.

85 Tokatî, *Şerh-i risâle-i Mantuku’l-gayb*.vr. 117a-117b.

tadır. Musa b. Şeyh Tāhir'i önemli kılan “Mantıku'l-Gayb” ve “Feyzü'l-Kudsiyye” isimli eserlerin müellifi oluşudur. Tokādî eserlerini Kastamonu'da sancak beyliği yapan II. Beyazid'in torunu Şehzade Orhan'a sunmuştur. Eserlerinden ve kendi ifadelerinden anlaşıldığına göre mutasavvıf bir alim olan Tokādî, Bayramî-Őemsi tarikatına mensup Şeyh Muhammed Kastamonî'ye intisap etmiştir.

Tokādî, incelediğimiz Mantıku'l-Gayb isimli eserini on üç baba ayırarak telif etmiştir. Eserin birçok kütüphanede yazma nüshaları bulunmaktadır.

Tokādî eserine gayb dilinin konuşmaları olduğu için “Mantıku'l-Gayb” ismini vermiştir. Tokādî eserinde, Allah Teâlâ'nın kâinatı nasıl ve niçin yarattığına dair deruni bilgiler vermiş, ruhun cisimler alemine gelişini ve tekrar Allah'a dönüşünü anlatmış, daha sonra tasavvufi eğitim için önem arzeden sülûkun hallerinden bahsetmiş, halvet, zikir, zikir nurunun tecellisi, celâl ve cemâl sıfatı nurunun tecellisi, alemin kutbu ve ricâlül-gayb gibi birçok konuda derunî manalarla dolu bilgiler vermiştir.